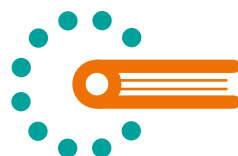

LEESWIJZER 2023-2024

TITEL De beesten
AUTEUR Gijs Wilbrink
UITGEVER Thomas Rap, Amsterdam, 2022
BESPREKER Coen Peppelenbos
BOEKBESPREKING Januari 2024

LITERATUURCLUBS
DRENTHE

DE AUTEUR	4
.....	
SAMENVATTING	6
.....	
PERSONAGES	9
.....	
STRUCTUUR	12
.....	
PERSPECTIEF	13
.....	
SETTING	15
.....	
MOTIEVEN	19
.....	
INTERTEKSTUALITEIT	21
.....	
ONTVANGST	24
.....	
DISCUSSIEVRAGEN	26
.....	
BRONNEN	28
.....	
AANTEKENINGEN	29
.....	

DE AUTEUR

Gijs Wilbrink (Doetinchem, 1984) groeide op in Ulft, een katholiek dorp bij de Duitse grens. De streek is herkenbaar in *De beesten*, maar de plaats wordt niet bij naam genoemd. Wilbrink noemt zichzelf een schrijver, muzikant en podcaster. Hij was CTO (chief technology officer) bij Vriend van de Show, een platform voor onafhankelijke podcasts dat hij mede oprichtte. Samen met Anna Drijver en Ivo van Aart maakt hij de podcast *Nooit gezien* waarin filmklassiekers worden besproken. In maart 2023 werd bekend dat hij hoofdredacteur werd van het online platform van ILFU (International Literature Festival Utrecht).

Wilbrink is zanger bij Zero Zero Zero, een band die beïnvloed is door de alternatieve punk en rock uit de jaren tachtig en negentig. De Facebookpagina van de groep laat echter niet heel veel activiteit meer zien. Hij maakte daarvoor deel uit van andere bands en speelde daarbij verschillende instrumenten.

Over het schrijven van *De beesten* heeft Wilbrink acht jaar gedaan, omdat hij eerst nog moest leren schrijven, vertelt hij in een interview door Sara Berkeljon in *de Volkskrant*. Hij heeft een paar schrijfcursussen gevolgd, maar de geboorte van zijn zoon heeft voor een onderbreking van een jaar gezorgd en daarnaast is hij ook nog een tijd overspannen geweest. In diverse interviews heeft Wilbrink laten weten dat hij pas begon aan de roman toen hij een jaar in Noord-Macedonië verbleef, waar de familie van zijn vrouw woont. De afstand gaf hem de vrijheid om over de Achterhoek te schrijven. In een gesprek met *De Groene Amsterdammer* geeft hij zijn literaire voorkeuren prijs:

Verder ben ik stikjaloers op William Faulkner, specifiek *Absalom, Absalom!*. Hij kan – net als Jeroen Brouwers – heel ver gaan in het laten spreken van de taal van het personage. Is een personage heel verward, dan krijg je hele lange zinnen waar geen touw aan vast te knopen is. In *De beesten* doe ik dat ook, maar was ik huiverig om die techniek ten volle toe te passen. Ik zou eigenlijk dat soort boeken willen schrijven. Zonder die remmingen, helemaal losgaan. Wat Faulkner ook beschreef: het Amerikaanse plattelandsleven, familiedynastieën. Daar ben ik enorm door beïnvloed. *That's my guy*.

Er zitten autobiografische elementen in het boek, zoals de omgeving waar hij is opgegroeid, de taal van de Achterhoek, de muziek en tv-programma's van de jaren negentig waarin Wilbrink zelf opgroeide, maar ook belangrijke verhaalelementen:

Ik heb in die tijd de blauwdruk en personages voor het boek bedacht, ik wist dat de motorcross, als typisch Achterhoeks verschijnsel, er een grote rol in moest spelen. In mijn omgeving raakte iemand – ik zeg liever niet wie – een paar dagen vermist. Ik maakte mee hoe zwaar dat is.

Ook de verhalen over strooppraktijken zoals die in het eerste hoofdstuk beschreven worden, kent Wilbrink uit zijn eigen familie.

Gijs Wilbrink woont in Utrecht, de stad waar hij ook studeerde, samen met zijn vrouw Arja Mari, die haar debuutroman aan het schrijven is voor uitgeverij Pluim, en hun zoon.

In 2022 was Gijs Wilbrink een van de ontvangers van het C.C.S. Crone Stipendium, een toekenning van drieduizend euro voor beloftevolle auteurs in de gemeente Utrecht.

Foto © Keke Keukelaar

SAMENVATTING

Ik wil niet veel zeggen, maar volgens mij ging het al mis met Tom Keller toen die twee ooms hem 's nachts meenamen naar het bos en hem dingen lieten doen die een jongen van negen nog lang niet zou moeten doen.

(14) Met deze onheilszwangere zin opent het hoofdstuk *Wat ik eerst moet vertellen over Tom Keller* in het eerste deel van de roman die fungeert als een proloog. Omdat de structuur nogal ingewikkeld is, wordt hieronder niet de volgorde in de roman weergegeven (het sujet), maar een meer chronologische lijn aangehouden (de fabel) beginnend met de geboorte van Tom Keller.

Als Tom Keller ter wereld komt, overlijdt zijn Duitse moeder in het kraambed. Dat komt vooral door het onzorgvuldig handelen van grootmoeder Netta die in plaats van de dokter pastoor Lubbelink erbij haalt. Frank, de vader van Tom, zal enige tijd later deze pastoor vermoorden. Dat gebeurt als de pastoor ziek wordt en bloed ophoest tijdens de mis. Dankzij de bloedspuwende pastoor raakt ook de grootmoeder besmet met tuberculose en zij komt te overlijden. Frank verdwijnt na de moord in de gevangenis en Tom wordt opgevoed door zijn ooms Charles en Johan, die hem al vroeg inzetten voor hun eigen louche handeltjes, zoals het illegaal stropen. Op negenjarige leeftijd krijgt hij echter al een afkeer van die praktijken. Toch zorgt een gestroopt konijn later voor de aanzet van een carrière als motorcrosser. In een storm wordt hij door zijn ooms op de fiets met dat konijn erop uit gestuurd, maar niet de pastoor zal het konijn ontvangen, maar een fietsenmaker die het konijn ruilt voor een Mobylette als Tom deze aan de praat weet te krijgen. De ooms krijgen in de gaten dat Tom een talent is en zij trainen hem tot een volwaardige motorcrosser. Hij begint wedstrijden te winnen en zijn talent valt ook Quinton Cooper op die van Tom een fabrieksrijder maakt en intussen publiekelijk openbaart dat de ooms het geld bij overwinningen onderling verdelen waarbij er maar weinig voor Tom overblijft. Oom Johan houdt bovendien het startgeld zelf zonder dat Charles ervan weet. Ook internationaal breekt Tom nu door en het hele dorp dat voor die tijd een beetje afstand hield tot de familie Keller staat nu als één man achter het jonge motorcrosstalent.

Bij een liefdadigheidswedstrijd in de streek rijdt Tom nog een keer mee. Charles rommelt met de motor en maakt de oliekeerring los en molt het peillampje (305). Dat wordt gezien door Annie Teeking, maar zij kan geen alarm slaan. Zij wordt door Charles verkracht en vastgehouden. Ze zijn beiden herkenbaar op de krantenfoto die is gemaakt bij het ongeluk van Tom waarbij hij een been verliest. De zus van Annie, Maureen, zal Tom helpen bij de revalidatie en zijn verzorging op zich nemen en uiteindelijk bij hem in huis trekken. Dat gebeurt tegen de wil van Annie. Het komt tot een breuk tussen de twee zussen. De ooms van Tom worden het huis uitgewerkt. Johan gaat over de grens wonen met een vrouw en Charles blijft relatieloos in een ander huis op het erf wonen waar hij een nertsenfokkerij begint en waarschijnlijk ook nog in andere duistere zaakjes verwickeld is. Maureen en Tom krijgen één kind: Isabella. Zij is bij de geboorte al verslaafd, omdat Maureen een deel van de morfine van Tom tot zich neemt.

Isabella studeert kunstgeschiedenis in Utrecht en begeeft zich in de alternatieve scene. Haar vriendin Erva is een echte actievoerder, vooral op het gebied van dierenwelzijn. Isa draagt een trui van Erva met de opdruk ANIMAL LIBERATION FRONT in de Beurskrach, een alternatieve tent waar ze kijkt naar de band Sound The Alarm met hun vriend en medestrijder Dex. In deze nieuwjaarsnacht met te veel drank en drugs gaat Isa onderuit en de volgende dag is er sprake van verwijdering tussen haar en Erva. De volgende dag krijgt ze een telefoontje van haar moeder met de mededeling 'Papa is kwijt.' Ze vertrekt met de auto naar het ouderlijk huis om te helpen zoeken. Onderweg wordt ze nog aangehouden door agent John Veels. De familie Keller heeft niet zo veel op met de politie blijkt als Maureen de politie niet heeft ingeschakeld.

Isa probeert er achter te komen waarom haar vader weg is gelopen. Gezien het winterweer en zijn slechte lichamelijke conditie met maar één been kan hij niet heel ver weg zijn. Oom Charles is niet thuis en oom Johan weet niets. Isa probeert ook bij haar opa te komen, maar ze wordt niet zomaar toegelaten tot de gevangenis waar deze vastzit. Ze wordt door een jong ambtenaartje gekleineerd. Als ze de volgende dag terugkomt, blijkt dat hij het briefje aan haar opa niet heeft afgegeven, waardoor er geen bezoek kan plaatsvinden. Isa trekt de jonge beambte hardhandig tegen de tralies aan.

In het ouderlijk bed vindt Isa een plakboek met krantenstukken over haar vader. Die heeft waarschijnlijk ook de foto gezien waarop Charles met een vrouw te zien is, terwijl Charles altijd ontkend heeft bij de race aanwezig te zijn geweest. Terwijl de moeder van Isa vertrokken is naar de oude, gehandicapte heer Diepenbrock, die goed betaalt voor de diensten die hij verlangt, is door het dorp een zoekactie in de bossen opgezet. Isa stuurt de politie naar 't Zandje, de plek waar het ongeluk van haar vader plaatsvond. Isa helpt mee bij de zoektocht in de bossen bij de ouderlijke woning en ontdekt dat de onderlinge solidariteit in het dorp herleeft. Ze loopt een tijdje op met meneer Töttink, de vader van haar plaaggeest op school. Uiteindelijk blijft ze alleen over en verdwaald en koud komt ze aan bij een woonwagen waar ze nog net het raam kan aantikken voor ze neervalt. Haar vader is inderdaad gevonden op de plek die Isa aangewezen had en mag nadat hij een dag is opgelapt in het ziekenhuis weer naar huis. Als Isa met enkele meiden uit haar dorp, onder wie haar oude pestkop, naar een feest gaat, ontmoet ze opnieuw de gevangenismedewerker die ze seksueel vernedert. Ze drinkt te veel en rijdt op de terugweg een hert aan. Oom Johan komt haar redden. Hij bevestigt het vermoeden van Isa dat Charles iets te maken heeft met het ongeluk van haar vader en herkent op de krantenfoto van het ongeluk de zus van Maureen naast Charles.

De confrontatie tussen Isa en Annie, in haar woning boven het oude café van haar vader, levert nieuwe informatie op voor Isa. Zij weet nu wat er op die fatale dag gebeurd is en schakelt Erva in voor wraak. Samen met een paar vrienden besluiten ze om de dieren van de nertsenfokkerij van Charles vrij te laten. Net op het moment dat ze het willen doen, doorkruisen ze een politieactie. Charles verweert zich met hond en pistool en in een gewelddadige scène moet hij uiteindelijk het loodje leggen.

Een paar weken later lijkt de vrede tussen de zussen weer getekend te zijn.

PERSONAGES

ISABELLA KELLER (kortweg Isa en soms Bella) Isa is studente kunst-geschiedenis in Utrecht en begeeft zich in de alternatieve scene. Ze heeft een verhouding met Erva en doet ook mee aan haar protestacties. Ze rookt en gebruikt drugs. Dat heeft waarschijnlijk te maken met hoe zij ter wereld kwam: *'Veel te vroeg, piepklein en godswanhopig verslaafd aan morfine.'* (309) De verslaving heeft ze overgenomen van haar moeder die een deel van de pijnstillers voor haar man tot zich nam. Als de vader van Isa vermist wordt, is het Isa die krachtdadig optreedt en gaat zoeken, eerst alleen, later met behulp van de politie en het dorp.

Het is ook Isa die wraak neemt op wat haar vader en tante is aangedaan. Pas als die wraak voltrokken is, kan het normale leven weer doorgang vinden. De verhouding met Erva is na de rampzalig verlopen oudejaarsnacht weer hersteld als Erva helpt in het gevecht tegen Charles. De seksuele identiteit van Isa wordt niet gethematiseerd. Ze krijgt wel te maken met opdringerige mannen, die ze voor een deel laat begaan (als ze iets gedronken heeft) en van wie ze ook de hypocrisie vaststelt, zeker binnen haar eigen progressieve milieu.

TOM KELLER Hoewel Tom Keller een centrale figuur is in de roman, hij groeit immers uit tot held van het dorp, komen we betrekkelijk weinig te weten over zijn innerlijk. Alleen in het allerlaatste hoofdstuk krijgen we de gedachten en gevoelens van Tom te lezen. Wat we door de ogen van anderen wel weten is dat hij een afkeer heeft van dierenleed en de praktijken van zijn ooms. Hij laat zich als minderjarige gebruiken voor een oneerlijke verdeling van de gelden die hij als crosser binnenhaalt. Hij stapt zonder veel gewetenswroeging over naar het team van Quinton Cooper als die zijn ooms publiekelijk aan de schandpaal heeft genageld. Na zijn ongeluk krijgt hij een verhouding met Maureen Teeking die hem verzorgt. De komst van dochter Isa geeft een positieve draai aan zijn leven: *'Of het nou de pillen of het steeds groter wordende bundeltje was, Tom Keller had na al die jaren aan schemerzeer weer iets om zijn ziel voor te laten stralen.'* (312) Zijn verdwijning jaren later wordt veroorzaakt door een foto waarop zijn broer en de zus van Maureen te zien is.

ANNIE TEEKING Pas gaandeweg het verhaal kom je erachter wie het verhaal vertelt en dat is voor een groot deel Annie. In de terzijdes binnen het verhaal merk je hoe ze over de verschillende personages denkt. Zo wordt Charles continu negatief beschreven, maar de reden daarvoor komen we pas heel laat te weten. Het trauma van haar verkrachting, zorgt voor een verwijdering van haar zus Maureen die met een van de Kellers gaat trouwen. Het lijkt of ze dat verhaal nog niet verteld heeft aan de lezers, maar al wel aan haar zus opbiecht als die vraagt waarom ze niet naar de bruiloft wil komen:

En toen ze vroeg waarom (goddegoddegod wat was je verbaasd, naïef zusje) heb ik haar het hele verhaal dat ik maar blijf vertellen nog eens verteld, helemaal en zonder eufemismen of omissies en inclusief de meest onuitsprekbare waarheden, en ze liet me uitpraten (...) en ze zei nog enkel drie woorden tegen me voor ze opstond: *vieze, vadsige fabels*. (273)

Tot die tijd was Annie als een beschermende moeder voor haar zus totdat die dat niet meer nodig heeft (263). Annie trekt zich na haar aanranding en de verwijdering van haar zus steeds meer terug in de woning boven het café van haar vader.

MAUREEN TEEKING Nadat ze de huishoudschool had doorlopen, stapte Maureen over naar de katholieke INAS (258) voor een opleiding tot inrichtingsassistente. Bij een stage in het Sint Antonius-ziekenhuis in Amsterdam is ze een half jaar van huis en blijft ze een buitenbeentje tussen haar feestvierende collega's. Ze begint er wel te roken. Nadat een patiënt die ze al tijden verzorgt opeens overlijdt, keert ze terug naar huis. Tom Keller is dan net begonnen met zijn internationale opmars als motorcrosser. Maureen wordt wijkziekenverzorger en wordt na het ongeluk van haar jeugdheld Tom Keller ook diens verzorger, totdat de verzorging overgaat in een verhouding. De trouwerij met een Keller betekent een breuk met haar eigen familie. Zij hecht geen geloof aan het verhaal van haar zus (273) en blijft blijkbaar dat verhaal ook verzwijgen voor haar man en dochter. Voor geld verzorgt Maureen ook de gehandicapte oude heer Diepenbrock, die zo goed betaalt dat hij ook verregaande diensten kan vragen. Maureen blijft naar hem toegaan, ook tijdens de vermissing van haar man.

CHARLES KELLER (ook wel Sjarrel) Charles is de slechterik in het verhaal, een typische antagonist – de tegenstrever van de hoofdpersoon. Zo'n

beetje het enige wat je in zijn voordeel kunt zeggen is dat hij, samen met zijn broer Johan de opvoeding van Tom overneemt nadat hun broer Frank in de gevangenis terecht komt. Al vroeg moet Tom zijn ooms helpen bij strooptochten. Het uiterlijk van Charles (en de Kellers) wordt uiterst negatief beschreven. Zo heeft hij volgens de subjectieve verteller Annie 'pitbullogen', oftewel 'hypertelorisme'. (206) Niet alleen uiterlijk ziet hij er vervaarlijk uit, ook zijn handelen is uiterst agressief en gewelddadig. Hij zit in de nertsenfokkerij en wordt ervan verdacht illegale praktijken uit te voeren. De politie houdt hem in ieder geval in de gaten. Hij is van de ooms degene die het verst gaat. Verkrachting, sabotage en op het eind van de roman buitensporig geweld van hemzelf en zijn uiterst agressieve hond; veel goeds is er niet in zijn karakter te vinden.

JOHAN KELLER Oom Johan maakt een ontwikkeling door omdat hij het erf van de Kellers verlaat. Vormde hij voorheen een team met zijn broer Charles bij het stropen, het opvoeden van Tom en het opleiden van Tom tot motorcrosser. Johan is ook degene het talent van Tom ziet (103). Hij is eveneens de oom die het startgeld van Tom bij zich houdt. Als Isa op zoek naar haar vader bij haar oom, die dan net over de grens in Duitsland woont, aanklopt, is het bezoek niet heel succesvol. Oom Johan en zijn vrouw Liset fokken rottweilers. Heel veel wijzer kunnen ze Isa niet maken. Het afscheid is hartelijk in tegenstelling tot de afstandelijke ontvangst.

'I-j bunt mien 'n mooie deern gewodden. Toe, kom nog es an hè.'

'Ja, misschien. Ik moet gaan nu.'

'Goedgoan dan. Mo'j nog wat lekkers te paffen veur onderweg?' (139)

Het is oom Johan die Isa te hulp schiet als ze 's nachts een hert heeft aangereden. Hij vindt het vreselijk dat Tom gevonden is op de plek waar hij eerder het ongeluk kreeg. Dan blijkt dat hij wist wat Charles van plan was.

'Sjarrel! Sjarrel had het me beloofd. En als die iets belooft dan gaat het gebeuren. Dat je vader onderuit zou gaan in die laatste manche.' (...)

'Dus het was helemaal geen ongeluk?'

'Nee natuurlijk niet. Sjarrel had de oliekeerring losgemaakt, peillampje gemold. Doodsimpel allemaal.' (305)

STRUCTUUR

De structuur van *De beesten* wordt gedomineerd door het perspectief (zie aldaar) en de wisselingen daarin. De roman bestaat uit twee delen, waarbij de inhoudsopgave, bedoeld of onbedoeld een zandloperachtige vorm heeft. Het historische verhaal over Tom Keller wordt verteld in hoofdstukken met een titel, terwijl het hedendaagse verhaal van Isa wordt aangeduid met een datum. Waar het eerste hoofdstuk de functie van een proloog heeft, heeft het laatste hoofdstuk de functie van een epiloog. De opening van beide delen is gelijk: 'Ik wil niet veel zeggen', wat binnen de streektaal ook een ironisch karakter heeft.

Het gevolg van de perspectiefwisselingen is dat er enorm veel open plekken ontstaan in de tekst. Bij een open plek in de tekst krijgt de lezer een vraag over het verhaal die pas later beantwoord wordt (of niet). Zo'n open plek kan bijvoorbeeld het einde van het eerste hoofdstuk zijn: 'Voor het eerst in zijn leven schoot Tom Keller iets dood met een groot geweer.' Omdat er niet precies bij staat wie hij doodschiet (het konijn of een van de ooms), wil je als lezer achter het antwoord komen. In het volgende hoofdstuk heb je echter te maken met Isa, dus je komt pas later achter het antwoord. Dat creëert een zekere spanning binnen het verhaal en de noodzaak voor de lezer om door te lezen. Het een na laatste hoofdstuk eindigt overigens met bijna dezelfde zin: 'Voor het eerst in haar leven schoot Isabella Keller iets dood met een groot geweer.' (390) Deze keer weet de lezer wel precies wie er doodgaat, want enkele bladzijden ervoor staat: 'De nacht dat ze die patjakker de hel in trokken. Aan één oog hadden ze uiteindelijk genoeg om hen vrij te pleiten, één oog zou getuigen dat het zelfverdediging was.' (379) Deze zinnen zijn op zich weer een voorbeeld van een open plek, want je weet dan nog niet hoe Charles aan zijn einde zou komen en van wie dat ene oog is.

Een grotere open plek die in het eerste deel aan de orde komt, is het ongeluk van Tom Keller. Wat is er precies gebeurd tijdens die fatale race? Wie zijn er verantwoordelijk? Het antwoord komt pas in het tweede deel: eerst de beschrijving van het ongeluk zelf in het hoofdstuk *De val* en nog veel later de ware toedracht achter die val. Een andere grote open plek is de vermissing van Tom in het eerste deel, terwijl hij pas gevonden wordt in deel twee.

PERSPECTIEF

De eerste zin van de roman begint met 'Ik', dus je hebt met een ik-perspectief te maken, althans in de hoofdstukken met een echte titel. De ik, of het meervoud wij als namens de dorpingen gesproken wordt, komt echter sporadisch terug in de tekst, zodat het op het oog lijkt of we met een alwetende verteller te maken hebben die kennis heeft over ieder personage. Tot je opeens weer op een zin stuit als de volgende:

Over de schoondochter (Franks vrouw, Toms moeder die nooit Toms moeder zou worden) wisten we dat ze een Duitse was – uit de Pruus, zou mijn eigen moeder zeggen als ze nog met ons leefde. (49)

Pas later kom je erachter dat de ik-verteller de zus van Maureen is, Annie. Het perspectief kun je nog nader benoemen als een vertellend ik-perspectief omdat de ik ook reflecteert op de gebeurtenissen en vooruitwijzingen geeft.

In de hoofdstukken met een datum heb je met een personale verteller te maken, afgewisseld met enkele alwetende stukken, de focalisatie ligt bij Isa en via haar kijk je naar de andere personages.

Bij de opening van deel 2 is die ik-verteller herkenbaarder aanwezig als de zus van Maureen. Wilbrink speelt met het gegeven van de ik-verteller Annie in een passage die je op twee manieren kunt uitleggen. In eerste instantie als een manier om met een trauma om te gaan (namelijk depersonalisatie om de traumatische gebeurtenis buiten jezelf te houden) en in tweede instantie als een postmodern spel met vertelinstanties.

Soms, heel soms heb ik het gevoel dat mijn herinneringen en verhalen niet van mij zijn.

Soms. Tenminste de herinneringen en verhalen die echt over mijzelf gaan. Ik grijp naar mijn hoofd, maar ik grijp altijd mis.

Tenminste het heden, dat niet bestaat, iedere geslaakte zucht betekent dat die zucht zelf alweer tot het verleden behoort, het luchtledige bodemloze verleden waarin je je die zucht ander herinnert dan hij daadwerkelijk was. Tenminste vandaag en soms ook gisteren, ze behoren mij niet toe, er is nooit ruimte voor geweest, mijn hoofd zit te vol met de levens die het mijne hebben aangeraakt. (320-321)

De bladzijden vormen de opmaat voor hoofdstuk 6 *JANUARI / ze bracht haar wespen mee* waarin de twee vertellers om beurten hun ontmoeting (tussen Isa en haar tante Annie) beschrijven. Annie eist dan, haar tekst staat cursief, nadrukkelijk het verhaal op:

(...) *het is mijn verhaal, het is het verhaal van de oude veronachtzaamde ziel die achterbleef met alleen haar raamvenster en haar kerktoren, niet het verhaal van de introuwster of de tuberculoselijdstster of zelfs van de verongelukte die vermist raakte of de mentor of de engelsman en al helemaal niet van de duivel patjakker boeman hyperterrorist; hier is het verhaal van pure angstschuw, wat mij allemaal is aangedaan, ik wil niet veel zeggen maar hier is het verhaal –*

Het daarop volgende hoofdstuk, *Het volgende nummer heet alle beesten vrij*, wordt vanuit Annie verteld die een soort alwetende positie inneemt omdat ze vertelt over een gebeurtenis waarbij ze niet aanwezig is.

Het allerlaatste hoofdstuk, *1 februari*, wordt weer verteld vanuit een belevend ik-perspectief, nu vanuit Tom Keller. Wat hij ziet en denkt, gebeurt op het moment zelf.

SETTING

Ruimte

De ruimte in *De beesten* speelt een belangrijke rol voor de personages. Hun habitat is geen kleurrijk decor maar een bezielde organisme waarmee hun bestaan is verstrengeld. Je zou de roman dus tekortdoen als je zou zeggen dat hij zich ergens in de Achterhoek afspeelt, in de buurt van de Duitse grens. Nee, de plaats van handeling is een tot een mythisch gebied verheven versie daarvan.

Dat schrijft Maarten Steenmeijer in *de Volkskrant*. Een voorbeeld van die mythische gebieden zie je in de beschrijving van de bossen. De zoektocht in de bossen vindt plaats terwijl het ook mistig is. Daardoor krijgt de plek ook een symbolische laag mee: mist staat vaak voor onduidelijkheid, onzekerheid en bossen voor ondoordringbaarheid. Juist bij de zoektocht raakt Isa zelf verdwaald, wat misschien ook iets zegt over haar gemoedstoestand op dat moment. Het betreft een letterlijke zoektocht met andere mensen naar haar vader, maar de zoektocht die eronder ligt gaat over het vinden van de waarheid. Dat ze als enige overblijft, zegt misschien ook dat zij degene is, die de waarheid moet vinden.

Er zijn wel meer plekken aan te wijzen waar de ruimte niet alleen een bepaalde sfeer oproept, maar ook een symbolische laag meekrijgt. Dat de Kellers wat afgelegen wonen, is niet alleen een plaatsbepaling, maar zegt ook iets over hun geïsoleerde positie in de dorpsgemeenschap, ze horen er letterlijk maar ook figuurlijk niet echt bij. Een woning zonder gordijnen ‘omdat er toch nooit iemand naar binnen keek’. (312) Die woning lijkt ook een vijandige omgeving voor Isa te zijn, vooral ‘s nachts.

Soms, wanneer ze hier thuis in bed lag, leek het gekraak van het huis haar volledig te omringen. Dan begon ze sneller te ademen, begonnen de in- en uitgaande luchtstromen elkaar te overlappen, over elkaar heen te struikelen zodat ze bijna geen zuurstof meer kreeg. Het leek of het huis leefde, en kauwde. Of het haar vermaalde. (147)

Ook de waterloop in de strang, een soort zijrivier, krijgt een symbolische laag. Als Annie vertelt over de breuk met Maureen (die net gezegd heeft dat ze in verwachting is van Tom en moet trouwen), gebeurt er iets wonderlijks:

Het was toen, die dag, dat het strangwater de andere kant op begon te stromen – niet van de Oude IJssel richting de Pruis maar andersom, en god weet waarom en waar het in de Pruis dan ineens vandaan getapt werd, maar ik weet het zeker, ik heb het zelf gezien toen ik naar buiten rende om haar voor de laatste keer te smeken om te blijven, ik rende helemaal naar de rivier maar zusje was al nergens meer te bekennen, en toen ben ik daar aan de oever gaan zitten, staarde naar het water, en toen ik eenmaal besepte wat ik zag trok de groezel me over de rug. Het water is nooit meer de goede kant op gaan stromen. (274)

De rivier lijkt symbool te staan voor de verkeerde wending die de geschiedenis van de familie neemt. Als Isa, veel later, naar het water in de strang kijkt, reageert ze wat gelatener: 'Het was maar net hoe je het beoordeelde, het was maar een kwestie van perspectief – welke kant het water op stroomde.' (378) In het laatste hoofdstuk, dat verteld wordt vanuit Tom, en waarin de zussen weer bij elkaar zijn, is alles weer zoals het moet zijn: 'volgens mij stroomt het weer goed nu zegt annie, volgens mij stroomt het eindelijk weer de pruis in.' (393) Zus Maureen reageert nuchterder: 'het stroomt gewoon als altijd'. (394) Het gekibbel van de zussen gaat over in een overdenking van Tom over de gang van de seizoenen en de tijd (met een verwijzing naar Heraclitus): 'alles is water, alles stroomt, de tijd, alles vloeit en beweegt, hoe die drie vrouwen naar elkaar kijken en hoe ze naar mij kijken arm in arm.' En hij eindigt hoopvol met: 'wat moet ik er nog over zeggen. rimpelingen, weersomstandigheden, meer is het allemaal niet. ons wacht een mooi seizoen.' (394)

Tijd

De tijd in het verhaal kunnen we precies dateren, omdat Isa tijdens het concert op 31 december over de drummer opmerkt dat hij 'lijkt te denken dat het voor altijd 1995 zal blijven als hij maar snel genoeg blijft rammen.' (22) Met de perspectiefwisselingen heb je ook te maken met tijdsprongen, maar in het verhaal van Annie is er (maar dat blijkt pas later) eveneens sprake van hetzelfde verhaal, waarin ze het verhaal van Tom en Maureen reconstrueert in het verleden dat voornamelijk in de jaren zeventig gesitueerd kan worden. Dat beschreven verhaal beslaat jaren, terwijl het verhaal van Isa in de hoofdstuktitels direct gekoppeld

is aan zeven dagen. Als Isa (door Annie Bella genoemd) vijf is geweest en naar school moet gaan, dan wordt in een paar bladzijden een enorme hoeveelheid tijd inclusief de wereldgeschiedenis samengevat: *'Vijftig seizoenen trokken langs, het leven onder de schaduw van de kerktoeren veranderde zoals ieder dorp veranderde.'* (314) In hoofdstuk 6 *JANUARI / ze bracht haar wespen mee* wordt duidelijk dat beide verhalen op hetzelfde moment verteld worden. Er vindt weer een grotere tijdsprong plaats na 6 januari, want in het allerlaatste hoofdstuk, gedateerd op 1 februari, is de winter al bijna voorbij.

Stijl

Een van de opvallendste kenmerken is het gebruik van het Achterhoeks. Woorden als 'briggelig' (14), of constructies als 'we zijn kats laat' (34) komen voor. Een enkele keer worden hele zinnen door lokale bewoners in het Achterhoeks weergegeven. *'Kearl, wat bu'j weer an't näölen an.'* (133) of *'Den is net zo. Atte de köttel niet dwas het zitten'* (138). Het verschil tussen de standaardtaal en de streektaal wordt ook als contrast gebruikt in de relatie tussen moeder en dochter als zij de constructie 'met de deur los' (79) gebruikt.

'De deur zit prima vast hoor.'

'Wablief?'

'Je bedoelt dat de deur open is, niet los.'

Een kenmerkend element in de delen waarin Isa gevolgd wordt zijn de vele dialogen, die in de andere delen veel minder voorkomen. In de stukken die door Annie Teeking worden verteld, zie je wel heel uitgebreide, recursieve monologen van Johan die Tom leert hoe hij moet motorrijden (104 en verder).

Een ander in het oog springend stijlkenmerk is het gebruik van opsommingen, bijvoorbeeld op bladzijde 113 waar een lijst met streekgerechten begint of bladzijde 153 waar een enorme reeks ziektes wordt genoemd. Door de hoeveelheid krijgen die opsommingen een humoristisch effect.

Wilbrink maakt nogal vaak gebruik van herhalingen. Een terugkerend

element is bijvoorbeeld 'Het volgende nummer heet', zoals zangers hun volgende song aankondigen, maar in dit boek volgt er meestal een vooruitwijzing naar de volgende fase in het verhaal. Het voorlaatste hoofdstuk heet zelfs *Het volgende nummer heet alle beesten vrij*.

Het taalgebruik is af en toe vrij grof, inclusief scheldpartijen en vloeken en meestal passen die bij de karakters van de personages. Soms wordt dat doorbroken zoals in dit gesprek tussen Isa en oom Johan:

'Dat is niks dan sentimenteel antropomorfisme.'

'Wat een dure woorden, oom Johan.'

'Dacht je dat we hier alleen maar kloot en klasse kunnen zeggen?' (137)

MOTIEVEN

Stad – platteland

Dit redelijk concrete motief komt op diverse plekken terug, onder meer in het taalgebruik. Isa spreekt haar moeder erop aan als die uitdrukkingen gebruikt die bij de streektaal horen (zie stijl), maar tegelijkertijd wordt Isa er in Utrecht er vaak op gewezen dat ze niet uit de stad komt:

Dit gebeurt iedere dag – je kunt nog zo goed je best doen om het Nederlands te spreken dat voor algemeen en beschaafd door moet gaan, het hele gesprekken volhouden, en dan ontsnapt er uit je mond ineens een net iets te lange ‘o’, midden in een zin, een ingeslikte ‘e’ misschien, en dan hebben ze je alweer te pakken. Jij komt hier niet vandaan. Wat doe je hier eigenlijk? (39)

Isa ontsnapt aan haar milieu en haar streek als ze in Utrecht gaat studeren, maar tegelijkertijd voelt ze, als ze op 1 januari terugrijdt naar de Achterhoek en de IJssel oversteekt ‘een soort lichtheid over haar neerdalen.’ (84)

In de loop van het verhaal wordt Isa milder over de streek die ze verlaten heeft. In een twistgesprek met haar moeder zegt ze: ‘Maar weet je wat ik deze week heb ontdekt? Het zijn, ja inderdaad, het zijn hártstikke lieve mensen hier.’ (292)

Familiebanden

Het is wellicht een vreemde speling van het lot dat juist Isa, die uit de streek vertrekt, degene is die de familiebanden uiteindelijk weer herstelt, al is er wel een moord voor nodig. Oom Charles is de kwade genius in het verhaal die met verbaal en lijfelijk geweld te veel macht uitoefent binnen de familie. Opmerkelijk zijn de moederrollen in het verhaal: zo sterft de moeder van Tom in het kraambed, terwijl de moeder van Annie en Maureen Teeking het gezin verlaat. Maureen ziet het als een verdienste dat zij dat niet heeft gedaan: ‘Ik ben bij jullie gebleven, kind. Ik had net zo goed weg kunnen gaan, net als mijn eigen moeder.’ (292)

Wraak

Het abstracte motief wraak speelt op diverse plekken een rol. De sabotage door Charles is een reactie op het wegkapen van Tom door Quinton Cooper. Dit leidt zoveel jaar later tot weerwraak als Isa erachter komt wat Charles

haar vader en haar tante heeft aangedaan. Ze neemt ook min of meer wraak namens haar vader en haar tante. De hele spanningsboog van de roman is op die wraak gericht. Die wraak heeft niet alleen te maken met het saboteren van de motor van Tom, maar gaat verder terug in de tijd. De Lee-Enfield, het geweer waarmee Charles wordt gedood, is hetzelfde geweer dat in het eerste hoofdstuk in de handen van de negenjarige Tom wordt gedrukt om een konijn dood te schieten: 'dat geweer dat voor die hele familie alleen maar ellende had betekend, die lotsbestemming die hen generatie op generatie in een bodemloze drekpoel had laten belanden.' (389) Het is ook dat geweer waarmee Frank, de vader van Tom, wraak nam op pastoor Lubbelink omdat hij zijn moeder de dood had ingejaagd.

Geloof

De Kellers hebben niet veel op met het geloof. Nadat Netta Keller besmet is geraakt door pastoor Lubbelink en eraan overlijdt, is voor de vader van Tom de maat vol, want de pastoor was ook al aanwezig bij de dood van zijn vrouw. Het doden van de pastoor, nog wel na het slaan van een kruisteken, zorgt voor een verwijdering van de kerk. Pastoor Lubbelink zelf wordt in een groteske scène neergezet als een zelfverkozen martelaar die dankzij het ophoesten van zijn bloed voor een volle kerk zorgt. Een parodie op de transsubstantiatie, want van heinde en verre kwam men kijken 'naar de graatmagere pastoor die vlak voor de communiegang het verzoenende bloed van de Zoon uit zijn mond liet stromen, gelijk Johannes 1:7. Het bloed van Jezus Christus, zijn Zoon, reinigt ons van alle zonde.' (155)

INTERTEKSTUALITEIT

Het is lastig om het begrip intertekstualiteit helemaal af te bakenen, maar de verwijzingen naar andere literaire werken, teksten (maar ook kunstwerken, tv-series, films et cetera) kunnen helpen om een tekst nader te duiden. Een voorbeeld van intertekstualiteit is het bandje van Normaal dat Isa in haar auto op weg naar huis draait. De tekst van het lied *Alie* bevestigt op dat moment de zelfstandige positie die Isa inneemt tegenover haar familie: 'As i-j 18 bunt is 't goed dat i-j eiges wet wat i-j doet oh Alie. Weg met orde en gezag, i-j wet zelf wel wat kan en mag oh Alie, oh Alie.' (77) Tegelijk benadrukt het liedje door het gebruik van de streektaal ook de omgeving waar Isa thuishoort.

Andere verwijzingen, zoals *Beavis and Butt-head* (35, 251), hebben als functie om het verhaal in hun tijd te plaatsen. In dit geval een tekenfilm voor jongvolwassenen over twee puberende jongens die overal commentaar op hebben, uitgezonden via MTV in de jaren negentig. Hetzelfde geldt voor de vele verwijzingen naar bands en tv-series uit de jaren negentig: ze geven een tijdsbeeld en tonen de muzikscene waar Isa in zit.

Het eerder geciteerde Bijbelcitaat, 'Johannes 1:7. Het bloed van Jezus Christus, zijn Zoon, reinigt ons van alle zonde', wordt in de context van de bloedspuwende pastoor vooral ironisch gebruikt, al neemt grootmoeder Netta de tekst letterlijk. Johannes 15:16 wordt genoemd op het moment dat Charles weet dat hij doodgeschoten gaat worden. De tekst (niet geciteerd in de roman) daarbij horend is: 'Niet u hebt Mij uitverkoren, maar Ik heb u uitverkoren, en Ik heb u ertoe bestemd dat u zou heengaan en vrucht dragen, en dat uw vrucht zou blijven, opdat wat u ook maar van de Vader vraagt in Mijn Naam, Hij u dat geeft.' Ook daaraan zit een licht ironisch kantje, want hier is het de dochter van een vader die in zijn naam wraak neemt, terwijl de Bijbelverzen in Johannes 15 vooral over liefde en geloof in god gaan. De scène doet een beetje denken aan acteur Samuel L. Jackson die in *Pulp Fiction* (1994) Ezechiël 25:17 citeert voordat hij iemand neerschiet. Er komen meer religieuze verwijzingen voor: 'Marcus 12:31' (258) of 'de Heer geeft en de Heer neemt' (379) of 'Apokalyps 20:12' (380); die laatste twee fungeren als vooruitwijzingen naar het noodlottige einde.

Ze komen vooral voor in de gedeelten die Annie vertelt.

Interessant is de hoeveelheid verwijzingen naar schilderijen, al ligt dat voor een studente kunstgeschiedenis voor de hand. Een kopie van het schilderij *Kop van een skelet met brandende sigaret* van Van Gogh uit 1886 heeft Isa op een rommelmarkt in haar oude woonplaats gekocht. Het sprak Isa meteen aan:

Hij was *sassy*. Alsof hij wilde zeggen: ‘Precies, trut, ik ben een ontbonden lijk dat een sigaret rookt. En wie mag jij dan zijn?’

Het was de eerste keer dat Isa beseftte dat kunst cool kon zijn. (26)

Het schilderij verhuist mee naar haar studentenkamer in Utrecht waar het als eerste een prominente plaats krijgt. Het schilderij symboliseert wellicht de zelfstandigheid van Isa’s beslissing om kunstgeschiedenis te studeren en de breuk die die keuze vormt met haar ouders: ‘vader en moeder waren geen museumbezoekende types, ze waren meer de Grolsch-drinken-op-de-bank-en-elkaar-tot-aan-de-volgende-ochtend-verwijten-maken-types. Nee, Isa zou haar toekomst laten bepalen door niks anders dan een skelet met een sigaret.’ (28)

Haar eerste stuk dat gepubliceerd wordt in *Cleangrrrls*, het blad van Erva, heet *Schreeuwen naar de sterrennacht: wat een undergroundband van Vincent van Gogh kan leren*. Isa schreef het na enkele joints gerookt te hebben en het is onder meer geïnspireerd op het werk van Vincent van Gogh en Edward Munch. Een voorbeeld van *mansplaining* vindt plaats als Jop Kistemaker op oudejaarsnacht aan haar gaat uitleggen wat er in het artikel staat dat ze zelf heeft geschreven. (40)

Naast expressionisten verwijst Isa ook vaak naar impressionisten: Claude Monet, *Waterloo bridge – effect van mist* (186) als het mist. Die directe associaties met schilderijen komen vaker voor. Als oom Johan vertelt over een hond die zijn jongen heeft doodgebeten, volgt meteen een verwijzing naar *Saturnus verslindt zijn zoon* van Francisco Goya (136). Later, als ze een hert aanrijdt dat doodbloedt (de zoveelste keer dat er bloed vloeit in dit boek) denkt ze behalve aan een liedje van de Sex Pistols *Who killed Bambi? Who killed Bambi* (301) vooral aan schilderijen van de realistische schilder Gustave Courbet: *De dode hinde*, *De dode ree* en *De dood van het hert*. (302)

In een uiterste poging om nog een wetenschappelijk artikel voor haar studie te schrijven, probeert Isa in een benevelde nacht haar eigen leven te koppelen aan schilderijen.

Beter idee: 'Mijn ouders, de aardappeleters.' Alles erin stoppen. De rivieren, het coulissenlandschap alsof Renoir of Pissaro het had vormgegeven, vader op zijn rug in het bos als Emile Bernards Madeleine, moeder aan de keukentafel met haar onbewogen gezicht, precies als Cézanne. Ja, dit kan wat worden, dit is klasse. (253)

Het blijkt de volgende dag, in alle nuchterheid, waardeloos. Maar de poging is veelzeggend. Waar in het begin van het boek de kunstgeschiedenis een manier was om een breuk met haar ouders en omgeving te accentueren, laat deze invulling van haar artikel juist het tegenovergestelde zien.

ONTVANGST

Een verdwenen vader en een enge oudoom in de Achterhoek –

Gerwin van der Werf in *Trouw* vergelijkt *De beesten* met *Joe Speedboot* van Tommy Wieringa, maar hij heeft ook zijn bedenkingen: 'Dat is altijd een beetje flauw om te zeggen, dat een debutant veel hooi op zijn vork neemt, maar het is niet te ontkennen dat hij wel erg veel wil laten zien, veel wil laten voelen. Hij maakt indruk met verstild literair proza naast de knoestigheid, de smerigheid en de harde actiescènes. De schrijver wil de lezer overspoelen, overrompelen, maar het resultaat is dat die het op een gegeven moment allemaal wat over zich heen laat komen. (...) De waarheid is dat Wilbrink wél veel vertelt, maar inderdaad niet zo bar veel zegt. Ik zie uit naar Wilbrinks tweede roman; als hij effectbejag vermijdt en zichzelf wat strakker regisseert, schrijft hij geweldig.'

Gijs Wilbrink schreef een grimmige western over een dorp met een familiegeheim –

Thomas de Veen geeft 4 ballen in *NRC*: 'Moet daar nog meer over gezegd worden, over de plot? Om eerlijk te zijn: die is onderhoudend en overtuigend, maar ook weer niet wereldschokkend. Er is een wreed familiegeheim zoals je dat in een vertelling als deze hoopt aan te treffen, er zijn een paar mooie plottwists (...) *De beesten* is een *good read*, een roman die je verwachtingen inlost, door niets aan de verbeelding over te laten, door geen raadsels onopgehelderd te laten.'

'De beesten' van Gijs Wilbrink is een dijk van een debuutroman –

Maarten Steenmeijer geeft 5 sterren in *de Volkskrant*: 'Je zou *De beesten* een streekroman kunnen noemen, maar dan ongeveer zoals je de romans van Faulkner of, om dichterbij huis te blijven, die van Marieke Lucas Rijneveld ook als zodanig zou typeren. De personages zijn geen bordkartonnen typetjes maar archetypen van vlees en bloed.'

Gijs Wilbrink maakt met 'De beesten' bloederig debuut à la Tarantino

– Lies Schut is in *De Telegraaf* kritisch over de roman en dat heeft gevolgen, want zij zat ook in de jury van de Libris Literatuur Prijs 2023.

'Een taalkunstenaar is Wilbrink zonder meer: hij excelleert in oneliners,

creatieve woordcombinaties en zintuigelijke waarnemingen, ook al overspeelt hij soms zijn hand.

Over de top is niet alleen het slot, maar ook zijn poging in de ontknoping te literair te willen zijn. Dat neemt niet weg dat Wilbrinks eersteling nieuwsgierig maakt naar meer.'

Oehoe oehoerend hard – Charlotte Remarque in *De Groene*

Amsterdammer: 'De beesten is, bij gebrek aan een beter woord misschien, stoer. Niet alleen door de materie, maar doordat er eindelijk eens meer gehandeld wordt dan gewiefeld, een zeldzaamheid in debuutromans. Wilbrink treedt buiten het innerlijke. *De beesten* is een gitaarsolo van een half uur op een dubbelhals gitaar, indrukwekkend en ambitieus, maar overweldigend en misschien iets te lang. Het is geen elegant stukje literatuur, maar een hossend, scheurend verhaal, veel om te lachen, weinig om te huilen, lekker lezen, oehoe oehoe oehoerend hard. Maar dat moet toch ook kunnen? Ach ja toe maar. Joah. Mooi toch.'

Gijs Wilbrink debuteert met Achterhoek-tragedie voor mensen met een sterke maag – Marjolijn de Cocq in *Het Parool*: 'Maar het is, hoe knap die vanuit taalkundig oogpunt óók is, de verbale krachtpatserij van Wilbrink die uiteindelijk toch murw slaat. Je raakt eraan gewend, komt in de cadans, voelt de poëzie die er in schuilt – en dan gaan er weer een paar scheppen drek en ellende bovenop.'

DISCUSSIEVRAGEN

- 1 Het lange motto van Jeroen Brouwers eindigt met de kernzin van diens oeuvre: 'Niets bestaat immers dat niet iets anders aanraakt.' In hoeverre is die zin van toepassing op deze roman?
- 2 Geeft Wilbrink een realistische weergave van het leven in een dorp? Is de tegenstelling tussen stad en platteland realistisch volgens u?
- 3 Charles Keller blijft een beetje de boeman in het geheel. Welke motieven kan hij hebben om de carrière van zijn broer te dwarsbomen? Blijft hij een flat character? Snapt u zijn gedrag?
- 4 'In hoeverre kun je ontsnappen aan je afkomst?' Dat zou een centrale vraag kunnen zijn bij dit boek. Of doet deze vraag de roman tekort en heeft u een betere vraag?
- 5 Kan wraak een terechte manier zijn om de geschiedenis recht te zetten? Heeft u een moreel oordeel over de weerwraak van Isa?
- 6 Op bladzijde 351 eist Annie Teeking haar rol in het verhaal op: '*het is mijn verhaal*'. Klopt dat? Beschouwt u haar als een van de hoofdpersonen?
- 7 Wilbrink maakt veel gebruik van open plekken in de roman. In de uitwerking worden er een paar genoemd onder het kopje structuur. Welke open plekken vond u interessant en op welke vragen die de tekst oproept komen helemaal geen antwoorden?
- 8 Maarten Steenmeijer schrijft in zijn recensie in *de Volkskrant* dat er op het eind een feministische turn gemaakt wordt en stelt met enige reserve: 'misschien een al te opbeurende uitkomst van een geschiedenis die in het teken staat van het kwaad in allerlei gedaanten'. Heeft hij gelijk?
- 9 In een interview in *de Volkskrant* zei Wilbrink: 'Die tegenstelling tussen stad en platteland wordt wat mij betreft veel te veel op de spits gedreven. In

het boek wilde ik die twee werelden laten rijmen: de priester in de kerk vertoont veel gelijkenissen met de messias van de dierenactivisten.' Welke overeenkomsten zijn er nog meer?

- 10 Als u *De beesten* zou moeten indelen bij een genre, welk genre zou dat dan zijn: een psychologische roman, een streekroman of beter de neutralere term plattelandsroman, een familieroman of wellicht een heel ander genre? Licht uw keuze toe.

BRONNEN

Recensies

- [NRC](#)
- [de Volkskrant](#)
- [Trouw](#)
- [De Groene Amsterdammer](#)
- [Het Parool](#)
- [De Telegraaf](#)
- [Tzum](#)

Interviews

- [de Volkskrant](#)
- [Bazarow Live](#)
- [De Groene Amsterdammer](#)

Overig

- [gijswilbrink.nl](#)
- [De podcast van Lezen is vurrukkulluk over *De beesten*: \[www.tzum.nl\]\(http://www.tzum.nl\)](#)
- [herzienestatenvertaling.nl](#)

A series of horizontal dotted lines for taking notes, spanning the width of the page.

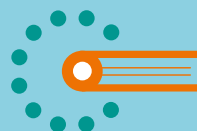
A series of horizontal dotted lines spanning the width of the page, intended for taking notes.

A series of horizontal dotted lines for taking notes.

© 2023, Literatuurclubs Drenthe
www.literatuurclubsdrenthe.nl
Tekst: Coen Peppelenbos
Redactie: Marjo de Vries
Druk: De Bruin/De Marne
Ontwerp © Go Puck

LITERATUURCLUBS
DRENTHÉ